

Hozzászólás É. Kiss Katalin A magyar grammatikai kutatások helyzetéről című előadásához

É. Kiss Katalin előadásának címe napjaink nyelvtudományának értékelését ígéri. Az elhangzottak azonban csak részleges helyzetértékelést nyújtottak, hiszen nem érintették a nyelvtudomány számos területét. Az előadó nem szólt például a történeti grammatikai kutatásokról, és többek között kimaradt a klasszikus grammatikai kutatások értékelése is.

Mint a hagyományos-klasszikus nyelvleírás képviselője, én is beszámolhatnék arról, hol és milyen típusú oktatási intézményben, kutatóintézetben tanítják vagy dolgozzák fel a magyar nyelvet a klasszikus módszerekkel. Beszámolhatnék magyar és nemzetközi kapcsolatainkról, ismertségünkről és elismertségünkről, termékeny kutatómunkánk eredményeiről. Így többek között a 2000-ben megjelent új egyetemi összefoglaló nyelvтанról (Magyar grammatika, szerkesztette: Keszler Borbála, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest), mely immár a negyedik kiadás előtt áll. Mindezek helyett fontosabbnak tartom azt, hogy az elhangzottakhoz szóljak.

A magyar grammatikai kutatások helyzetét én másképpen látom.

A mai magyar nyelv leírását két különféle irányzatot képviselő iskola végzi. Az önmagát hagyományosnak, klasszikusnak nevező iskolák mellett aktívan működik a másik, nevezzük most egyszerűen modernnek, tudniillik É. Kiss Katalin sem sorolta valamely kategóriához magát és munkatársait. A két irányzat gyakorlati eredményeinek egybevetését nem hallottuk, de elméleti háttérének összehasonlító elemzését igen. Eszerint a modern nyelvészet természettudományi módszertanú, nemzetközi értékű és érvényű, paradigmaváltó; az általánosítást kutató, más nyelvek leírását segítő, csak tárgyában magyar nyelvészet, melynek újdonsága és talán eredményessége a kvantummechanika sikerével mérhető.

Ezzel szemben létezik egy szellemtudomány, mely statisztikai módszerekkel kutatja az egyedít, nem segíti elő a nemzetközi kutatásokat, de valójában a magyart sem, mert előíró jellegű. Azt sugallja, hogy a nyelvleírás a nyelv műveléssel azonos, értékét tekintve pedig csupán a newtoni fizikához hasonlítható. Az a gyanúm, hogy É. Kiss Katalin mindezt a hagyományos nyelvleírásról állította. Márpedig, ha ez így van, az előadó nem ismeri a hagyományos grammatikát, de valószínűleg nem is akarja ismerni, s főleg elismerni azt. Véleménye szerint a modern grammatika az egyedüli értékes, használható tudomány, mely már régen fölülírta az elavult régít, kizárólagosan uralkodik a nemzetközi és a magyar nyelvészetben, s közvetlen célja már csak az oktatás és a közvélemény meghódítása. – S mindezt azért állíthatom, mert a szerző a Magyar Tudomány februári számában a következőket közli: “A hagyományos leíró nyelvészet már nem aktív tudományos paradigma” [alcím]; alatta: “A ma magyar nyelvészetnek tekintett taxonimikus nyelvészeti irány ... a mai kihívásoknak azonban már nem tud megfelelni. A nyelvi tények leltározásától és induktív rendszerezésétől, kategorizálásától már nem várhatunk jelentős új eredményeket” (É. Kiss 2002, 200; és vö. É. Kiss 2001-gyel is) – A hagyományos nyelvleírás a fenti állításokkal szemben természetesen nem taxonimikus, a szükséges mértékben és nem kizárólagosan kategorizáló, nem inaktív, hanem fejlődő, gyarapodó tudományág.

Úgy tűnik, É. Kiss Katalin a nyelvfeldolgozás hagyományos és modern formáját mintegy kizárásos vagy helyosztó versenynek fogja fel, melynek vesztese háttérbe szorul vagy kiesik. Gondolkodását nem fogadjuk el, nem követhetjük. Hiszen a két irányzat követői és a zseniális besorolhatatlanok (pl. Deme László, Hadrovics László, Károly Sándor és a többiek) ugyanazt a tárgyat kutatták és kutatják más és más módszerekkel. Anyanyelvünket, ezt a hihetetlenül gazdag, bonyolult, szövedékes, rétegzett tárgykört elemezve, eltérő jelenségeket fedezünk fel, többféle és különféle összefüggésekre világítunk rá. Lehet, hogy más úton jutunk

azonos eredményre, és lehet, hogy eltérő eredményeket kapunk; úgy vélem, mindkét lehetőség csak hasznunkra válhat.

Mondjuk ki: **hagyomány és modernség nem zárják ki egymást a tudományban.** A modern irányzatok megjelenése a legtöbb esetben szerencsére nem vezet paradigmaváltáshoz. **A tudományos paradigmák jól megélnék egymás mellett.** – Kizárja-e például a komputer tomográf vagy az ultrahang a hagyományos diagnosztikai módszereket az orvostudományban? – Szerencsére nem. Kizárja-e a kvantummechanika a newtoni fizikát? – Idézek: “A kvantummechanikával mindent le lehet írni a mikrofizikai rendszerekről, s egyelőre csak találgatják, hogy mindez összefüggésbe hozható-e a klasszikus leírással, ami a makrofizikai rendszerekre van kitalálva” – írja Vassy Zoltán Schrödinger macskája és más történetek című könyvében, a *Mit NEM tud a kvantummechanika* című fejezetben. Vagyis a kvantummechanika módszereivel biztosan nem lehet leírni az autónk gyorsulásának idejét, a kerekek súrlódását vagy a féktávolságot.

A modern tudományos módszerek egyes témakörök vizsgálatára alkalmasabbak, mint a hagyományosak, mások vizsgálatában pedig a hagyományos módszerek bizonyulnak használhatóbbnak. Hiába hasonlítjuk hát a modern nyelvészetet a kvantummechanikához, és a hagyományost a newtoni fizikához, ebből még nem következik az, hogy paradigmaváltásról lenne szó.

A hagyományos nyelvtanokat az adott nyelven beszélni tudó kutatók készítik, leginkább az adott nyelven beszélni tudók számára. Amikor a hagyományos nyelvész a nyelv egyes jelenségeit fürkészi, majd pedig, amikor a tanulságokat papírra veti, tisztában van azzal, hogy felhasználói közönsége embertársai lesznek. Ezért alkalmas a hagyományos nyelvéírás az oktatásra. Nyelvérzékünk és tapasztalataink alapján viszonylag jól tudjuk, hogy olvasóink milyen nyelvi tudás birtokában vannak. Így aztán nem szükséges elmagyaroznunk például azt, hogy a *Vica és Kati sokat beszélgetnek egymással* mondat jó mondat, míg az *Egymás sokat beszélget Vicával és Julival* nem jó mondat. Az ilyen típusú információk közlése az alsóbb fokú oktatásban fölösleges és időrabló.

A strukturális nyelvészet feladata azonban nem ez. “Ma a leíró nyelvészet feladatát abban látjuk, hogy modellálja a valamely nyelvet anyanyelvként beszélők nyelvtudását. ... E tudás modellálásának az a próbája, ha modellünk alapján olyan számítógépes szöveggeneráló és szövegelemző rendszer készíthető, mely csakis helyes magyar mondatokat hoz létre, mindenféle elvileg lehetséges magyar mondat létrehozására képes, s minden előforduló magyar mondatot elemezni tud” (2001). A számítógép nyelvi kompetenciája és tudása nulla, így természetes, hogy a legalapvetőbb tényeket és műveleteket is be kell táplálni ahhoz, hogy a gép a beszédtevékenységhez hasonló művelet sor végrehajtására képes legyen. Ez is hallatlanul izgalmas feladat, és kétségtelen, hogy az e célt szolgáló kutatások számtalan eredménnyel és felfedezéssel gazdagítják a nyelvtudományt. Mégis, rémületet keltenek bennem É. Kiss Katalin mondatai: a nyelvtudomány paradigmaváltása számára azt jelenti, hogy át kell térnünk az emberi tudás fejlesztéséről, az ember tanításáról a számítógép tanítására? Esetleg úgy akarjuk tanítani a gyerekeket, ahogy a gépet programozzuk? Fontosabb a gép, mint az ember? Mit jelent a modern nyelvészet kizárólagossága?

A hagyományos és a modern nyelvészet módszerei és feladatai különböznek, de ne felejtjük el, hogy az alapvető cél kortól és irányzatoktól függetlenül azonos: a nyelv minél pontosabb megismerése és leírása. E cél változatlansága eredményezi, hogy a régi módszerekből újabbak és újabbak nőnek ki a kor lehetőségeitől és igényeitől függően, mint ahogy a strukturális nyelvészet is a hagyományosból ered. De eredményezi azt is, hogy az egymástól elnevezéseik szerint független leírások mégsem függetlenek egymástól: hatással vannak egymásra, és akár a szakmai viták során, akár az azonos kutatási eredményeknek köszönhetően, újabb adatokkal, szempontokkal, ötletekkel gazdagítják, fejlesztik egymást.

Bizony, aki ebből az együttélésebből kizárja a másikat, az végeredményben saját magát zárja ki és szigeteli el.

S ha már a számítógépes nyelvészetnél tartunk, meg kell jegyeznem, hogy tapasztalataim szerint a hagyományos nyelvészet finomra csiszolt, pontos kategóriái sokszor alkalmasabbak a modellalkotás egyes fázisaiban, mint a strukturális nyelvészet kategóriái. A hagyomány ugyanis nem elavultságot jelent, hanem a hosszú évek bevált tapasztalatrendszerét.

É. Kiss Katalin azt is állítja, hogy a nyelv a fizikai világ jelensége, melynek tanulmányozása valójában természettudomány. – A nyelvtudomány és a természettudományok között valóban van rokonság, ám azzal nem értek egyet, hogy a nyelvtudomány természettudomány lenne. A természettudomány objektív és egzakt, a természettudóst nem befolyásolja a vizsgálat tárgya, és fordítva: a vizsgálat tárgyára sincs hatással a természettudós. A nyelvtudományban ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy az elemzést és a kutató nyelvérzékét időnként módosítja a vizsgálat tárgya. Így történt ez É. Kiss Katalin kutatásában is, aki helyes mondatoknak tartja a következőket: *János szereti ÉVÁT; János meghívta MARIT.* [A nagybetűs szavak mondathangsúlyt kapnak.] Természetesen a helyes szórend a megadott hangsúlyviszonyok mellett: *János ÉVÁT szereti;* és *János MARIT hívta meg.* A szerzőre – úgy hiszem – az idegen nyelvek tanulmányozása lehetett hatással, jó néhány nyelvben ugyanis létezik effajta szórendű és hangsúlyú mondat. Az ilyesfajta tévedés a mi szakmánkban gyakori és bocsánatos, de rávilágít arra is, hogy a nyelvtudomány legalább annyira szellemtudomány, mint amennyire természettudománynak nevezhető.

A főnévi igenév személyragozásáról szólva a felvetődő kérdésekre É. Kiss Katalin az univerzális grammatikát kívánja segítségül venni. A főnévi igeneves szerkezetekkel magam is foglalkoztam korábban (l. legutóbb Lengyel 2000). Több megjegyzésem lenne e tárgyhoz, idő híján azonban csupán néhányat sorolhatok. É. Kiss Katalin a magyar nyelv “látszólag teljesen egyedi sajátosságának” nevezi azt a tényt, hogy a főnévi igenév “bizonyos esetekben megengedi (...), más esetekben kötelezővé teszi” a személyragozást.

A tárggyal foglalkozó nyelvészek többsége úgy véli, hogy a személytelen igék, illetőleg állítmányok mellett jelenik meg a ragozott főnévi igenév, például: *Most kell/lehet/muszáj/jó/alkalmas jelentkeznünk.* És valóban, amennyiben a mondat állítmánya nem tartalmaz cselekvőre, átélőre, tulajdonság- vagy állapothordozóra utaló személyragot, a főnévi igenév többnyire fölveszi vagy fölveheti azt. (Megjegyzem: eddig sehol nem találtam magyarázatot arra, miért jelenik meg a strukturális nyelvtanokban az igenév időjel nélküli igeként definiálva. L. pl. az előadás anyagában: “... következőképp időjel nélküli igének <azaz igenévnék> nem lehet nominativusban álló alanya...”. Az igeneveket a klasszikus grammatika nem tekinti igéknek, elsősorban mondatbeli szerepük alapján.

Azzal a megállapítással sem érthetünk egyet, hogy “Az alany nominativusi esetét az igen lévő időjel [értsd: igei személyrag] adja”. Az igei személyragot nem azonosítjuk az időjellel, márpedig az alanyesethez, az alany számához és személyéhez a személyrag kötődik grammatikailag, nem pedig az időjel. Pl. *én varázsolok, én varázsoltam, te varázsolsz, te varázsoltál.* Emellett két igenevünk van, mely önálló alanyesetű főnevet vonz: a határozói igenév, pl. *Fölmelegedvén az idő, megjelentek az első fecskék;* és a személyragos, *-t/-tt* képzős melléknévi igenév: *Az igazgató előírta szabályok senkinek sem tetszettek.* – Időjel ezeken az igeneveken sem található, kötelező bővítményük azonban alanyesetű.)

Pontosítanunk kell É. Kiss Katalin megfogalmazásán is, hiszen a **szemtelenég tőled ilyet mondanod* mondat *szemtelenég* szava megtűri a személyragos főnévi igenevet, csak éppen nem ebben a mondatstruktúrában, l. *szemtelenég ilyet mondanod.* Az eredeti mondatban a *tőled* egyes szám második személyre utaló személyes névmás az, mely

főlételessé, egyben tilossá teszi a főnévi igenév személyragozását, vö. *Szemtelenség tőled ilyet mondani.*

De még ezzel a szabállyal sem adhatunk magyarázatot a ritka, de létező *Te adj nekem ennem* és a *Hozz nekünk innunk valamit* mondatok főnévi igenevének személyragozására. Hiszen e mondatokban az állítmányok nem személytelenek, s a főnévi igenevekhez tartozó cselekvők névmásként megjelennek a mondatstruktúrákban. É. Kiss Katalin szabályai szerint e két tulajdonság egyenként is kizárná az igenév ragozásának lehetőségét.

Külön izgalmas kérdés az alanytalan igékből alkotott főnévi igenevek személyragozása, például: *Ilyenkor még nem kellene havaznia; Muszáj lenne már kitavaszkodnia!*

Egyetértünk azzal, hogy “akkor kell személyragos főnévi igenevet használni, ha a fő predikátumnak nincs olyan vonzata [megjegyzem: vagy szabad bővítménye – L.K.], melytől egy hangalak nélküli PRO alany referenciát kaphatna”. Ez a megállapítás valóban pontosabb a régi szabálynál, mely az állítmány személytelenségével kötötte össze a személyragos főnévi igenév megjelenését. Fölvet azonban más kérdést is. Fontos lenne tudni azt, mely esetekben számít referenciaadónak a predikátum bővítménye, s mely esetben nem. A gyakorlatra lefordítva: hogyan elemezzük a következő mondatok szerkezetét?

Nekem kell neked mesélni.

Nekem kell neked mesélnem.

Nekem kell neked mesélned.

Illetőleg:

Semmi haszna ezt követnünk.

Nincs értelme ezt kipróbálnunk.

Nincs értelme Kovácséknak rohanni a vonathoz.

Nincs értelme Kovácséknak a vonathoz rohanniuk.

Az előadás igenevekkel foglalkozó szakasza nyilvánvalóan nem lehetett annyira részletes és teljességre törekvő, amint azt az érdeklődő hallgató szerette volna. Így felvetéseimet továbbgondolásra ajánlom. Annyit azonban hozzáteszek É. Kiss Katalin megállapításaihoz, hogy a magyar nyelv nem látszólag, hanem valóban egyedülálló a főnévi igenév személyragozásának szabályai tekintetében. Az említett jelenség tehát a nyelv belső rendszeréből vezethető le legtisztábban.

Utoljára pedig essék szó az oktatásról is, ami mindannyiunk számára a legnemesebb feladat. A tankönyvek elkészítésében felelős kollégáim nevében is megbántva érzem magam amiatt az állítás miatt, hogy az iskolai nyelvtanítás azonos a nyelvműveléssel. Ez egyszerűen nem igaz. Ha előadónk áttekinti anyanyelvi tankönyveinket, meglátja, hogy a grammatika, a stilisztika, a retorika, a kommunikációtan, a nyelvtörténet, a nyelvrokonság és más ismeretek helyet kapnak bennük. A pedagógusok inkább keveslik a nyelvhelyességgel kapcsolatos feladatokat, mivel ezek jobbára csupán ráépülnek az alapismeretekre.

Az új oktatási tervet áttekintve, sajnos inkább azt kell szomorúan megállapítanunk, hogy az oktatásból mindannyian: modern és hagyományos grammatikusok is kimaradtunk. A kerettanterv szerint megszűnik a középiskolai grammatikatanítás, hiszen az a néhány óra, amit a 9. osztály elején a szerkezettan témájában meghagytak, még az általános iskolai anyag ismétlésére sem elegendő.

Mindezek tanulsága az, hogy a céltalan versengés helyett a hagyományos és a modern nyelvészek összefogására van szükség. Egymás nélkül nem megyünk sokra. A távlatokból nézve tíz év múlva is az ezredfordulón leszünk. De tíz év számunkra nagy idő, és elég ahhoz, hogy változtassunk szemléletünkön, viszonyunkon. Elég ahhoz, hogy utódaink kedvezőbb helyzetképet alkothassanak a magyar nyelvleírás ezredfordulós állapotáról.

Szakirodalom

É. Kiss Katalin: Mi legyen a magyar nyelvészet Széchenyi-programja? Magyar Tudomány 2002/2., 1–6.

É. Kiss Katalin: A nyelv formális rendszerének leírása. Természet Világa, 133. évf., 1.sz., 2001. január.

Lengyel Klára: Az igenevek helye a szófaji rendszerben. NytudÉrt. 146., Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.

Vassy Zoltán: Schrödinger macskája és más történetek. Akkord Kiadó, Budapest, 2001.